

DRŽAVNA ŠTAMPARIJA I SLUŽBENE I POLUSLUŽBENE NOVINE U BOSNI I HERCEGOVINI OD 1866. DO 1945. GODINE

Mujo KOŠTIĆ

1. Prva javna državna štamparija i službene novine u Bosni i Hercegovini u periodu od 1866. do 1878. godine

Vještina štampe i štamparstva prodrla je u Evropu sredinom XV. stoljeća, nakon epohalnog izuma štampe s pomičnim metalnim slogom, što ga je usavršio Johan Gutenberg u svojoj tipografiji u Mainzu.

Njegov pronalazak pokretnih sitnih slova i njihova primjena u štamparstvu označili su novu epohu razvitka i napretka ljudskog društva i donijeli duhovni preporod čitavog čovječanstva. S pojavom štamparstva, počinju svoj razvoj novine kao medij, kao sistem komuniciranja. One se najprije pojavljuju u Njemačkoj koncem XVI. stoljeća, a od XVII. u ostalim zemljama evropskog kontinenta.

Štampa i štamparstvo u Bosni i Hercegovini i pojava novina i časopisa relativno je kasnog datuma u odnosu prema zapadnoevropskim zemljama. Jedan od razloga je taj što se na ovaj vid komunikacije u specifičnim uvjetima Osmanskog carstva moglo početi uopće misliti tek nakon izdavanja Hatišerifa iz Gilhane, 1839. godine, a presudni zaokret učinjen je 1865., carskim fermanom o Ustavnom zakonu za Vilajet bosanski, koji je izričito obavezivao vilajetsku vlast da u Bosni i Hercegovini otvori štampariju i pokrene zvanične, službene novine.

Za bosanskog vezira je 1861. godine postavljen Osman Šerif Topal-paša, veliki turski patriot, vrlo obrazovan i energičan čovjek, koji je bio inicijator i pristalica reformi u Osmanskom carstvu. On je brzo provodio

reforme, kako u upravi i privredi Vilajeta bosanskog, tako i na kulturno-prosvjetnom polju¹.

Budući da u Bosni niko nije imao iskustva sa štamparstvom, Osman-paša je angažirao zemunskog tipografa Ignaca Soprona da u Sarajevu formira štampariju i pripremi sve uvjete za pokretanje zvaničnih vilajetskih novina.²

Vilajetska vlast i Sopron su sklopili ugovor o međusobnim odnosima. Po odredbama ovog ugovora, vilajetska uprava dozvoljava Sopronu da otvori štampariju za štampanje zvaničnih vilajetskih novina, koje su trebale izlaziti na bosanskom i na turskom jeziku, da štampa zakone i druge zvanične akte, školske udžbenike i brošure po nižim cijenama. Uz to, Sopron je dobio ovlaštenje da može izdavati političko-informativne novine nezavisno od zvaničnih državnih glasila.

Koncem 1865. i u proljeće 1866. godine, Sopron je preselio dio svoje štamparije iz Zemuna, dobio potrebne strojeve, 8.000 oka raznih slova (latinična, ćirilična, hebrejska i grčka), a iz Beograda je doputovao Ilija Tomić, slovoslagar za bosanski jezik. Vilajetska uprava je ustupila prostorije za štampariju u Dugom sokaku, u jednoj zgradi na čijem je mjestu kasnije sagrađena današnja zgrada Mješovite srednje ugostiteljsko-turističke škole u Sarajevu. Štamparija je počela raditi 7. aprila 1866. godine pod imenom Sopronova pečatnja. Toga dana je izišao prvi broj prvih bosanskohercegovačkih novina, sedmičnik *Bosanski vjestnik*.³

Već u septembru 1866. godine je Sopron prodao štampariju vilajetskoj upravi, koja je dalje radila pod nazivom Vilajetska pečatnja, kasnije Vilajetska štamparija. Bila je to prva državna javna štamparija u Bosni i Hercegovini.⁴

Budući da je Ministarstvo unutrašnjih poslova u Osmanskom carstvu tretiralo lijevanje štamparskih slova svojim monopolom, često je vladala nestašica slova, pa je i Sopron imao problema sa njihovom nabavkom.

Posredstvom Osman-paše, turska slova su donijeta iz Istanbula, a za turski jezik je dobavljen vrsni slagar Kadri-efendija. Sarajlije su ga ubrzo nazvale Stambolija i Carigradija, što mu je postalo i prezime. Ovim su bili ispunjeni svi uvjeti za štampanje školskih udžbenika i službenih novina, organa vlade Bosanskog vilajeta.

Prvi broj zvaničnog vilajetskog lista je, pod imenom *Bosna*, izišao 13. muharrema 1283. godine po Hidžri (16./28. maj 1866.). *Bosna* je izlazila jedanput sedmično, neprekidno do 8. šabana 1295. (26. juli/7. august 1878.) godine.⁵ Slijedila je, dakle, hidžretsku kalendarsku godinu, a bila je datirana i po novom i starom (julijanskom i gregorijanskom) kalendaru. Izlazila je dvojezično, na bosanskom jeziku, ćirilicom (dvije vanjske strane), i isti sadržaj na turskom jeziku, arabicom (dvije unutrašnje strane). Na kraju je nosila oznaku Sopronova pečatnja u Sarajevu, a kasnije (od broja 25, 31. oktobar/12. novembar 1866.) nosila je znak Vilajetska pečatnja, odnosno Vilajetska štamparija.

U 1876. godini, od broja 542 (1./13. novembar), u zaglavlju je naznačeno da je Bosna zvanični organ Bosanskog vilajeta. Tek tada dobija podnaslov: List za vilajetske poslove, vijesti i javne koristi, koji nije mijenjan do kraja izlaženja, do broja 615. Narednih 18 brojeva Bosne numerirano je od broja jedan, koji je izišao 23. marta/4. aprila 1878. godine. Bio je to prvi broj prvog (ustvari, XIII.) godišta, a u zaglavlju *Bosna* nosi podnaslov: Poluzvanični vilajetski list. Ovaj broj *Bosne* izišao je samo na bosanskom jeziku i sasvim drugim slovima.

Naime, krajem 1877. godine su nabavljena ova slova iz Istanbula, a Vilajetska štamparija je preseljena iz Dugog sokaka u prizemlje zgrade Konaka.

Osim ovih redovnih brojeva, objavljen je i jedan vanredni broj *Bosne*, 1877. godine, i nekoliko dodataka (uz brojeve 358. i 380. iz 1873. godine, zatim uz brojeve od 30. VI., 3. VII. i 29. VIII. 1876., te uz broj od 25. V. 1877. godine). Dodaci su štampani na jednoj stranici, posebno na bosanskom i na turskom jeziku.⁶

Bosna je tokom izlaženja mijenjala format, najprije 43x29 cm, pa 48x35 i nakon 615. broja 35x25 cm.

Bosna je imala stalne rubrike: Vilajetske vijesti, Unutrašnje vijesti (Mevadi hususije i Mevadi umumije), zatim Inostrane vijesti, Obšte vijesti, Zvanično, Objava, Naimenovanja, Zvanični izvještaji i Najnovije vijesti. Ponekad je imala i rubrike: Podlistak, Različitosti i Zabava.

Kao zvanični pokrajinski list, *Bosna* je pratila zbivanja u Osmanskom carstvu i u svijetu, objavljivala zakone i druge propise, zvanične objave, naimenovanja vojnih i civilnih funkcionera, informacije iz privrednog, društvenog i kulturnog života.

Iz oblasti školstva je na stranicama *Bosne* objavljen Zakon o otvaranju činovničke škole, Sabah mektebi, u Sarajevu, (u broju 50., 1./13. maja 1867. godine), Zakon za opštu prosvjetu (u brojevima 169.-177. iz 1869. godine), te Uputstvo za uređenje ruždija i osnovnih škola u Bosanskom vilajetu i za unapređenje opšte prosvjete (u brojevima 398.-399. iz 1874. godine).

Pored toga, Bosna je često objavljivala književne tekstove: poeziju, prozu, osvrte i prikaze o književnim časopisima i kalendarima, književnicima i knjigama, o književnim i naučnim društvima, članke o izgradnji škola i školskim ispitima, o likovnoj umjetnosti i članke iz oblasti historije i arheologije.

Kako je dugo vremena bila jedini list koji je izlazio u Bosni i Hercegovini (od marta 1867. do decembra 1868. i od sredine 1872. do 1878. godine), Bosna ima veliki kulturno-historijski značaj. Svojim raznolikim sadržajem, pruža

značajne podatke iz političke, privredne i kulturne historije Bosne i Hercegovine u drugoj polovini XIX. stoljeća. Zato je list *Bosna* svojevrsna hronika Bosne i Hercegovine.

Vilajetska vlast je postavljala glavne urednike *Bosne*, glavne slagare, mašinstice i njihove pomoćnike u štampariji, a uz njih i prevodioce sa turskog na bosanski jezik. Premda u zaglavlju *Bosne* nisu naznačeni urednici, zna se da je za dvanaest godina i dva mjeseca, koliko je trajalo izlaženje, *Bosnu* uređivalo više urednika. Na osnovu sadržaja i obavještenja što su objavljivani u pojedinim brojevima *Bosne*, kao i prema podacima objavljenim u salnamama, njihova imena i periode u kojim su bili urednici, ustanovili su Hamdija Kreševljaković i Emina Memija.⁷

Prvi urednik *Bosne* bio je Mustafa Refet Imamović (1842.-1912.), jedno vrijeme visoki vilajetski činovnik u Sarajevu, a kasnije sekretar Ulema-medžlisa. Uređivao je *Bosnu* do 1868. godine. Od tada pa do 1872. godine, na mjestu urednika je Mehmed Šaćir Kurtćehajić, prvi Bošnjak novinar,⁸ a zatim Salih Biogradlija, Šehamudan-beg,

Salamon Eljas Baruh (poznatiji kao Javer Baruh, koji je bio i poslanik BiH u carigradskom parlamentu), Nurudin Kurtćehajić, Kadri ef. Carigradlija. Posljednji urednik je bio Ebu-Zija Teufik, poznati turski novinar i književnik, koji je uređivao list od 1. do 18. broja 1878. godine. Istovremeno je bio generalni sekretar Bosanskog vilajeta.

Od prvog do posljednjeg broja *Bosne*, kao prevodilac sa turskog na bosanski jezik i kao redaktor, radio je Miloš Mandić, prvi novinar u Bosni i Hercegovini, poznatiji pod imenima Miloš-efendija i Miloš Novinar.⁹

Vilajetska štamparija je bila pod direktnim nadzorom Upravnog vijeća Vilajeta (Medžlis idare), a list *Bosna* potpadao je pod resor mektupčija, generalnih sekretara vilajetske vlasti.

Prema pravilima Vilajetske štamparije u Sarajevu, u upravi Štamparije su radili direktor, dva slovoslagara – za turski i bosanski jezik, te glavni štampar mašinstice. Imali su četiri pomoćnika. U personal štamparije ulazili su

urednik *Bosne*, prevodioci i raznosaoč novina.

Prvi direktor Vilajetske štamparije bio je Haim Davičo, koji je bio lični prijatelj Osman-paše još dok je ovaj boravio u Beogradu. Davičo je napustio Sarajevo kad i Topal Osman-paša, sredinom 1869. godine, a na mjestu direktora Štamparije zamijenio ga je Mehmed Šaćir Kurtćehajić, koji je na toj funkciji ostao do 1872. godine. Glavni štampar mašinstice u Vilajetskoj štampariji bio je čitavo vrijeme Bajram-aga Manastirlija.

Vilajetska štamparija u Sarajevu, kao i ostale državne štamparije u pokrajinama Osmanskog carstva, imala je dva odjeljenja: slagarski i odjeljenje litografije. U odjeljenju slagare sedmično su jedanput štampane vilajetske i druge novine, zatim knjige, školski udžbenici i zakoni, a kasnije različiti obrasci, pozivnice, vizitkarte za zvanične ličnosti i privatna lica. U odjeljenju litografije, posebno u prvim godinama, štampane su salname, kalendari, geografske karte, razne tabele.¹⁰

Obavezni pretplatnici vilajetskih novina bili su činovnici vilajetske vlasti na svim nivoima, od muhtara po selima do valije Bosanskog vilajeta. Bili su to i radnici Vilajetske štamparije, čija su mjesečna primanja bila iznad prosječnih.

Također, vilajeti su međusobno vršili razmjenu službenih listova, a svi vilajetski listovi su se prodavali i u Istanbulu, što je znatno povećalo njihov tiraž.

Tako je i *Bosnu* prodavao Serafim-efendija, koji je na Okčularbaši imao čuvenu Osmanlijsku kiraethanu. Tiraž *Bosne* se kretao između 1.300 i 1.500 primjeraka po jednom broju.¹¹ Osim *Bosne*, u Vilajetskoj štampariji Bosanskog vilajeta štampan je još jedan list, koji je izlazio kao književno-politički i poluzvanični list. Bio je to *Sarajevski cvjetnik – Gülşeni Saray*, čiji je vlasnik i urednik bio Mehmed Šaćir Kurtćehajić. Prvi broj lista je izišao 24. ramazana 1285. hidžretske godine (26. decembra 1868.), nakon što je vilajetska vlast Kurtćehajiću dala odobrenje da pokrene svoj list.

Sarajevski cvjetnik je izlazio do 1. jula 1872. godine, kad je štampan posljednji, 169. broj.

Osim toga, izišlo je i nekoliko dodataka lista. Mijenjao je format, ali je najviše brojeva izišlo u dimenzijama 48x35 cm.

Kao i *Bosna*, *Sarajevski cvjetnik* je štampan bilingvalno. Prva i četvrta strana su štampane na bosanskom jeziku, ćirilicom, a preostale dvije strane na osmanskome turskom jeziku, arabicom.

Sarajevski cvjetnik je autorsko djelo Mehmeda Šaćira Kurtćehajića. On je prikupljao, pisao i uređivao većinu tekstova. *Cvjetnik* je imao glavne, uglavnom stalne rubrike: Unutrašnje vijesti, Vilajetske vijesti, Inostrane vijesti, Sitne vijesti, a zatim Podlistak, Narodna privreda, Zemljodjelstvo, Nauka i umjetnost, Priposlato, Različitosti, Oglas, Kurs.

Kurtćehajićev *Sarajevski cvjetnik* je, s jedne strane, brižljivo pratio događanja u Bosanskom vilajetu, bilježio zvanične promjene koje su se odnosile na nosioce vilajetske uprave (imenovanja i premještanja činovnika), zatim donosio napise o radu postojećih i izgradnji novih škola u zemlji, o ispitima u školama, o zdravstvu i medicini, napise o zemljoradnji, stočarstvu, voćarstvu, pčelarstvu, o izgradnji ulica u Sarajevu, mostova i puteva po Bosni i Hercegovini, a s druge strane, istu pažnju je posvećivao vanjsko-političkim vijestima i odnosima i sukobima između tadašnjih velikih sila (Pruske, Austrije, Francuske, Rusije, Engleske, Italije, Španije).

Najbolji napisi su, svakako, oni u kojima Kurtćehajić vodi polemiku sa propagatorima velikonacionalnih projekata, sa srpskim i hrvatskim listovima koji su napadali osmansku vlast i sve što ona čini na modernizaciji života u Bosni i Hercegovini (pisanje i izdavanje vlastitih bosanskih udžbenika za kršćanske škole, naprimjer), a ustvari negirali opstojnost Bosne i posezali za njenom teritorijom (Zastava, Vidovdan, Mlada Srbadija, Jedinstvo, Novi list).

Pri tome, Kurtćehajić nije štedio ni Rusiju, koja je, unoseći netrpeljivost među slavenskim narodima na Balkanu, težila ostvarivanju svojih interesa na ovom prostoru, osobito na Jadranskom i Egejskom moru.

Privrženost glavnog urednika *Bosne* i

Sarajevskog cvjetnika svome narodu i svojoj Bosni vidljiva je u gotovo svakom broju *Cvjetnika*.

Sve to im je donijelo znatnu popularnost. Kurtćehajića su i prijatelji i protivnici cijenili kao vještog novinara, a *Sarajevski cvjetnik* je izlazio u tiražu i do 3.000 primjeraka, što je u ono vrijeme bio zavidan tiraž na području Osmanskog carstva. U Srbiji je bilo zabranjeno rasturati *Sarajevski cvjetnik*, a zbog Kurtćehajićevih političkih stavova srpska vlada je protestirala i kod centralne vlasti u Istanbulu.

Formiranjem samostalnog Hercegovačkog vilajeta, u januaru 1876. godine, i dopremanjem potrebnih mašina i slova iz Vilajetske štamparije u Sarajevu, osnovana je u Mostaru Štamparija Vilajeta hercegovačkog. U njoj je štampan list pod nazivom *Neretva*, kao službeno glasilo novoformirane pokrajinske vlasti.

Prvi broj lista *Neretva* izišao je 6. safera 1293. godine po Hidžri (19. februar/2. mart 1876.). Do kraja iste godine, do kad su postojali Vilajet hercegovački i njegova štamparija, izišlo je ukupno oko 40 brojeva lista.¹² Nažalost, do danas je sačuvano samo pet brojeva *Neretve*. U Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine postoji prvi broj lista, u Gazi Husrev-begovoj biblioteci broj 12, a u Narodnoj biblioteci Srbije brojevi 13, 27 i 37.¹³

Kao *Bosna* i *Sarajevski cvjetnik*, i *Neretva* je štampana dvojezično, na bosanskom jeziku, ćirilicom, dvije vanjske strane, a na osmanskome turskom jeziku, arabicom, dvije unutrašnje strane. List je izlazio u formatu 44x29 cm.

Urednik lista je bio Mehmed Hulusi, koji je istovremeno bio i direktor štamparije. Hulusi je rođen u Sarajevu 1843. godine, a školovao se u Sarajevu i Istanbulu.

U vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, bio je urednik listova koji su štampani na turskom jeziku. Umro je u Sarajevu 1907. godine. U uređivanju lista *Neretva* pomagao mu je Jozef Alkalaj, koji je premješten u Mostar iz državne službe u Sarajevu.

Prema sačuvanim brojevima, vidljivo je da je *Neretva* imala stalne rubrike: Vilajetske vijesti, Unutrašnje vijesti, Inostrane vijesti, Imenovanja, Telegraf, a povremeno rubriku Oglasi. Donosila je tekstove o promjenama u upravi Vilajeta hercegovačkog, naredbe, uputstva i druga zvanična saopćenja, zatim vijesti o buni u Hercegovini i polemičke članke sa listovima *Obzor* i *Narodni list*. Iako su vijesti i drugi prilozi objavljeni u *Neretvi* kratki, ponekad i šturi, oni danas predstavljaju nezaobilazan historijski izvor za političku i kulturnu historiju Hercegovine. Izdavačka produkcija vilajetskih štamparija u Bosni i Hercegovini bila je vrlo plodna.¹⁴ Pored novina i kalendara, salnama i školskih udžbenika, u njima su štampane mnoge poučne knjige, npr. Naravoučenije o čovjeku i njegovim dužnostima, Kavaidi osmanije (Pravila osman-skog jezika).

Najbrojnije publikacije bile su iz oblasti osmanskog zakonodavstva, kao što su: Akhami adlije (Zakon o velikom sudu), Zakon o šumama, Zakon o putovima i prelazima, Osnova zakona o timarima i zijametima nalazećim se u Bosanskom vilajetu, Zakon Vilajetski beledijski, Zakon za opštu prosvjetu, Zakon o mješovitim skupštinama – davi-medžlisima, Zakon za opštu medicinsku upravu, Naputak talimat – Svima poštovanim civilnim činovnikom cijelog Bosanskog vilajeta.

Najopsežnija i najznačajnija publikacija iz oblasti zakonodavstva bila je Carski kazneni zakon – Kopija hatihumajuna, iz 1870. godine.

Po nalogu Safet-paše, valije Vilajeta bosanskog, ovaj zakon preveli su sa turskog jezika Biščanin Husein ef. Karabegović i Nikola Kraljević, pisari vilajetske kancelarije. Objavljen je u tiražu od 800 primjeraka (400 latinicom, 400 ćirilicom). Sve zvanične publikacije koje su štampane u Vilajetskoj štampariji u Sarajevu izišle su u dva izdanja na bosanskom jeziku, latinicom i ćirilicom, a neke i na turskom jeziku, arebicom.

Školske udžbenike je vilajetska vlast besplatno dostavljala kršćanskim školama u Bosni i Hercegovini, nastojeći i time

neutralizirati osvajačke aspiracije prema Bosni i Hercegovini, koje su vrlo agresivno stizale i od istočnih i od zapadnih susjeda.

2. Zemaljska, državna štamparija i službene novine u vrijeme austrougarske uprave 1878.-1918. godine

Nakon okupacije Bosne i Hercegovine, austrougarska vojna vlast zatekla je u augustu 1878. godine Vilajetsku štampariju u Sarajevu u zgradi Starog konaka. Na tom mjestu je ostala Carsko-kraljevska vladina štamparija, kako je državna štamparija odmah nazvana, do jeseni 1880. godine, kad je, zbog dotrajalosti zgrade Konaka i izgradnje crkve sv. Ante, premještena u jednu zgradu na Filipovićevo trgu (danas Austrijski trg).

Vojna uprava je u Vilajetskoj štampariji zatekla Bajram-agu, štampara mašinistu, te Stevu Stojanovića i Jovu Petrovića, slovoslagare. Preuzela ih je za iste poslove u svoju službu.¹⁵ I Miloš Mandić, koji je izvanredno govorio turski i njemački jezik i, zahvaljujući tome što je dobro poznao osmansko zakonodavstvo i imao veliko iskustvo u novinarstvu, nomotehnici i pisanju udžbenika, odmah je angažiran u državnoj službi kao novinar i u Zemaljskoj vladi kao činovnik i filolog, na prevođenju i izradi novih zakona i stvaranju prosvjetnih institucija u Bosni i Hercegovini. Prvi privremeni direktor državne štamparije bio je publicist Jan Lukeš, Čeh porijeklom, koji je istovremeno bio i privremeni izdavač i urednik zvaničnog lista Zemaljske vlade.

Budući da nije dobro poznao bosanski jezik, u redakciju lista je angažiran Miloš Mandić, koji je, ustvari, uređivao list. Pomagao im je i Hainrih Rener, austrijski novinar.

Lukeš i Mandić su veoma brzo tehnički osposobili štampariju. Uz staru mašinu za brzo štampanje iz vremena Osman Topal-paše, nabavljene su još tri mašine, zatim ostala oprema i slova za štampanje latinicom, ćirilicom, turskim i jevrejskim slovima.

Štamparija je za svega tri godine imala sljedeće odjele: slagarski, štamparski, litografski, knjigovezački i odjel za stereotipiju. Uz

to, imala je i službu za održavanje i popravku svih mašina u štampariji.

Tada je u Državnoj štampari radilo 30 ljudi, čije su se plaće kretale od 12 forinti za šegrte do 100 forinti za štampare. S početka je Državna štamparija radila samo za potrebe vojne uprave i Zemaljske vlade, a potom i za privatne narudžbe (poduzeća i pojedince).

Prvi broj zvaničnog lista pod imenom *Bosansko-hercegovačke novine* izišao je već 1. septembra 1878. godine. Štampane su na bosanskom jeziku, latinicom, na dvije strane, na vrlo velikom formatu (48x35 cm). Kasnije, list izlazi na četiri strane, a službene naredbe, oglasi i vijesti objavljuvani su i na njemačkom jeziku. List je izlazio nedjeljom i četvrtkom.

Krajem 1878. godine, od broja 34 (17./29. decembar), *Bosansko-hercegovačke novine* su štampane i ćirilicom (naslov, zvanične objave i manji tekstovi). Ubrzo potom su zvanične objave štampane u tri teksta: njemački, te na bosanskom jeziku latinicom i ćirilicom. Podlistak, u kome su većinom objavljuvani književni prilozi, štampan je samo na bosanskom jeziku.

U Carsko-kraljevskoj štampariji štampane su u ovo vrijeme tabele i svi popisni obrasci potrebni za prvi popis stanovništva u Bosni i Hercegovini, koji je izvršen 1879. godine.

Poslije Jana Lukeša, koji je otputovao u Novopazarski sandžak kao novinski dopisnik, za privremenog direktora štamparije imenovan je Andrija Vuletić, financijski savjetnik u Zemaljskoj vladi, a tehnički upravnik Štamparije bio je Edvard Spindler. Privremeno je list kao urednik potpisivao Voj. Lukeš, a ustvari je to bio Miloš Mandić, koji je uređivao list do dolaska novog urednika.

Za prvog odgovornog urednika *Bosansko-hercegovačkih novina* i za direktora Državne štamparije postavljen je, 18. jula, od broja 58, Ivan Vasin Popović.¹⁶ Na mjestu direktora Štamparije ostao je do 1890. godine, kad je imenovan za vladinog savjetnika.

Zamijenio ga je Julije Anton Hening. Ivan Vasin Popović je ostao i dalje glavni urednik *Bosansko-hercegovačkih novina* do umirovljenja

početkom februara 1912. godine. Na mjesto glavnog urednika došao je Ivan A. Miličević, na mjesto odgovornog urednika Jošo F. Ivanišević, a na mjesto urednika Antun Krespi.

Bosansko-hercegovačke novine su prestale izlaziti sa 61. brojem, od 19./31. jula 1881. godine, a sa brojem 62, 3. augusta, nastavljeno je izlaženje službenih novina pod imenom *Sarajevski list*.

Od 1881. godine je promijenjen i naziv Državne štamparije u Zemaljska štamparija u Sarajevu. Promjena naziva je izvršena i u oktobru 1883. godine u: Zemaljska štamparija u Sarajevu. Taj naziv je ostao do 1918. godine. *Sarajevski list* je izlazio tri puta sedmično: srijedom, petkom i nedjeljom.

Format je smanjen na 42x30 cm, a od 1884. godine se ustalio na veličini 48x33 cm. Štampan je na bosanskom jeziku latinicom i ćirilicom, a zvanične vijesti izlazile su i na njemačkom jeziku.

Od početka 1884. godine list izlazi samo na bosanskom jeziku, uporedo latinicom i ćirilicom. Time su se provodile odluke Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine o ravnopravnosti oba pisma bosanskoga jezika u javnoj upotrebi.

Osim zvaničnih novina, Državna štamparija je u ovom periodu štampala *Policajni list*, službeni list Direkcije policije u Sarajevu, *Školski vjesnik*, najbolji pedagoški časopis u Bosni i Hercegovini, *Službeni dodatak Škol-skom vjesniku*, *Glasnik zemaljskog muzeja*, zatim je izdala *Štastiku mjesta i pučanstva Bosne i Hercegovine 1879. godine* i *Štastiku mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine 1885. godine*.

Veliki izdavački i štamparski poduhvat bilo je izdavanje *Zbornika zakona i naredaba*, koji je 1887. godine promijenio naziv u *Glasnik zakona i naredaba*, a najveći izdavački poduhvat predstavljalo je štampanje *Rezultata popisa stanovništva 1895. godine* i *Evandjelja* u dva paralelna izdanja, divot- izdanje i obično izdanje, koje je urađeno po rukopisu crkvenih knjiga iz Rusije.

Njihovo štampanje je izvršeno pod nadzorom mitropolita Dabrobosanskih, Nikolajevića i Mandića. Zemaljska vlada je besplatno podijelila ovo Evanđelje svim pravoslavnim crkvama, crkvenim općinama i školama.

Uz to, u ovom periodu, počevši od 1885. godine, štampano je nekoliko hiljada školskih udžbenika i mnogi zakonski akti. Svi službeni akti Zemaljske vlade su izlazili u paralelnim izdanjima na njemačkom i bosanskom jeziku, u oba pisma uporedo ili posebno. Ponekad su izlazili i na mađarskom jeziku.

Na turskom jeziku, arebicom, štampani su listovi *Vatan* i *Rehber* te godišnjak koji je izlazio pod nazivom *Bosna ve Hersek Vilayet-i salnamesi*.

Uređivali su ga Salih Sidki Hadžihusejnović Muvekit, Ibrahim-beg Bašagić i Sejfidin Kemura. Na arapskom jeziku je štampana knjiga *Mirat hadžiji* (Hodočasničko ogledalo).

Za svoj rad je Zemaljska štamparija dobila evropska priznanja. Na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. godine, dobila je počasnu diplomu, a na Pariškoj izložbi 1900. godine, Veliku zlatnu medalju.

Sve ovo je postignuto u uvjetima čestog preseljavanja Zemaljske štamparije na razne lokacije u Sarajevu. Sa Filipovićevog trga se, 1885. godine, Državna štamparija preselila u podrumске prostorije u zgradi Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine, gdje je ostala kratko. Naime, te prostorije su često plavljene, pa je bilo dana kad se voda morala crpiti pumpama, a slovoslagari su stajali na skelama. Zbog toga je slagarnica privremeno preseljena u dvije prostorije u prizemlju iste zgrade.

Zemaljska štamparija se, 1889. godine, preselila u adaptiranu zgradu bivše Vojne škole – Mektebi idadije, koja se nalazila na uglu današnjih ulica Titova i Musala.¹⁶

Tu je ostala do 1895. godine, jer je na tom mjestu započeta izgradnja zgrade namijenjene direkciji bosanskohercegovačkih državnih željeznica.

Štamparija je preseljena u prizemnu kuću i barake koje su sagrađene na uglu današnjih ulica Mis Irbi i La Benevolencija (kasnije je

tu izgrađen Sokolski dom, današnja zgrada Fiskulturnog doma). U tim prostorijama je Državna štamparija ostala punih 13 godina. Tek u januaru 1909. godine, Zemaljska štamparija je preseljena u novu zgradu na Apelovoj obali, licem okrenutoj prema Miljacki.

Dakle, tek nakon 43 godine postojanja u Bosni i Hercegovini, Državna štamparija je useljena u zgradu namjenski sagrađenu za štampariju.

Zgrada državne štamparije, u kojoj se danas nalazi Sarajevo Publishing, koštala je ukupno 220.000 kruna.

Državna štamparija je bila gotovo savršeno organizirana. U prizemlju se nalazila dvorana sa osam brzih mašina, od kojih su četiri bile opskrbljene spravama za automatsko ulaganje papira, knjigoveznica sa sedam mašina i električnim aparatom za kuhanje ljepila i štirka (klajstera), stovarište papira, ekspedicija, praonica sa toplom i hladnom vodom, stovarište papira Zemaljskog ekonomata i stan kućnog podvornika.

U mezaninu je bila stereotipija sa ventilatorima za pročišćavanje zraka, stovarište za stereotipne ploče, boju, potrebna defektna slova, tri ručna knjigovezačka stovarišta, prostorija za litografiju duhanske režije i prostorija za noćne čuvarе.

Na prvom spratu je bila smještena direkcija Državne štamparije: kancelarije za direktora, zamjenika direktora i računovođu; dvije slagarske dvorane sa 90 slagarskih mjesta, arapsko odjeljenje, povjerljivo odjeljenje, praonica sa toplom i hladnom vodom. Mašinska i slagarska dvorana bile su skopčane mašinom kojom su se podizale i spuštale forme za štampanje (Aufzug für Druckformen).

Direktor Zemaljske štamparije bio je povezan telefonskom linijom sa redakcijom Sarajevskog lista, Zemaljskim ekonomatom, finansijskim nadsavjetnikom i štamparskim referentom Zemaljske vlade.

Unutar Štamparije, direktor je imao telefonsku vezu sa mašinskom dvoranom i knjigoveznicom. Uz to, kancelarija upravnika odjela i korektora bila je povezana trubom za govor sa mašinskom i slagarskom dvoranom.

Sve radne prostorije su bile čiste, prozirne, osvijetljene dnevnim svjetlom i električnom rasvjetom.

Na drugom spratu zgrade Štamparije bila je smještena direkcija duhanske režije, koja je zauzimala osam prostorija.

Osim direktora štamparije, njegovog zamjenika i računovođe, u direkciji Zemaljske štamparije su radili upravnik, korektor, knjigovezački djelovođa i nadmašinski majstor. Oni su bili namješteni dekretom Zemaljske vlade, a posljednja četverica kao tehnički nadzornici.

U upravi Štamparije su od 1900. do 1918. godine radili: Herman Raininger, Ferdinand Zavadil, Rudolf Fogler, Savo Sremčević, Mihail Graf, Karl Volkmer, Karl Depolo, Franjo Žugel i Filip Bratić.

U Zemaljskoj štampariji je 1910. godine još bilo zaposlenih: 21 slovoslagar, tri štampara mašinmajstora, jedan oštampivač korektura, jedan stereotiper, 10 knjigovezaca, tri šegrta (slagarski, mašinmajstorski i knjigovezački), šest ulagača papira, jedan manipulant papira, jedan ekspediter i devet pomoćnih radnika.

U Zemaljskoj štampariji je, od 1909. godine, postojala Radnička uredba kojom je regulirano ponašanje na poslu, radno vrijeme Štamparije i obaveze radnika. Ovom uredbom je bilo određeno da svaki radnik Zemaljske štamparije mora biti član jedne bolesničke blagajne, a poslodavac, zemaljski erar, izdvajao je 50% sredstava za bolesničko osiguranje radnika. Također, uredbom su bili regulirani kako dnevni tako i godišnji plaćeni dopusti radnika.

Za potrebe Zemaljske štamparije Bosne i Hercegovine slova su nabavljana iz dvorske slovolivnice Poppelbaum u Beču, a papir iz Fabrike papira Musila iz Zenice.¹⁸

Uvjeti koji su poboljšani preseljenjem Zemaljske štamparije u vlastitu zgradu, doveli su do novog kvaliteta u načinu uređivanja i organizaciji *Sarajevskog lista*.

Od januara 1910. godine, list počinje izlaziti utorkom, četvrtkom i subotom, a u njegovim dotadašnjim terminima (nedjeljom, srijedom i petkom) izlazio je *Večernji sarajevski list* sve do

29./16. marta 1912. godine. Od tada *Sarajevski list* počinje izlaziti kao dnevni list.

Ovim promjenama su ustaljene i rubrike u *Sarajevskom listu*: Zvanično, Nezvanično, Brzobjavne vijesti, Mali vjestnik, Vijesti sarajevske, Vijesti bosansko-hercegovačke, Različitosti, Književnost, Prijegled novih knjiga.

U tim stalnim i povremenim rubrikama objavljujane su vijesti, komentari, članci i prvorazredni feljtoni iz cijele Austro-Ugarske, iz Bosne i Hercegovine posebno. Dodaju li se tome književni prilozi u listu (strane književnosti i domaćih stvaralaca) i štampanje zasebnog *Priloga Sarajevskom listu*, koji je redovno izlazio od 1907. do 1910., a kasnije povremeno, može se reći da *Sarajevski list* predstavlja nezaobilazni historijski izvor novije bosanskohercegovačke historije: društvene, političke, privredne i kulturne.

U Zemaljskoj štampariji je nastavljeno štampanje i drugih periodičnih publikacija: *Kalendar Bošnjak*, *Glasnik zemaljskog muzeja*, zatim *Proračun uprave Bosne i Hercegovine*, *Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine*, *Proračun budžeta općine grada Sarajeva*, *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 1910. godine*, kao i mnogi zakoni, naputci i pravila.

Za sve vrijeme austrougarske uprave, Zemaljska štamparija je bila najbolje organizirana i opremljena štamparija u Bosni i Hercegovini i na Balkanu.

3. Državna štamparija i službene novine u periodu od 1918. do 1941. godine

Slomom Austro-Ugarske monarhije 1918. godine, Bosna i Hercegovina ulazi u novu državnu zajednicu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije Kraljevina Jugoslavija), kao kompaktna teritorija, sa svojim historijskim granicama utvrđenim tursko-austrijskim i tursko-mletačkim mirovnim ugovorima i odlukama Berlinskog kongresa.

Kao neposredni nastavak *Sarajevskog lista*, u ovom periodu su izlazile službene novine pod imenom *Narodno jedinstvo*.

Prvi broj *Narodnog jedinstva*, zvaničnog

organa Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu, izišao je 4. novembra 1918. godine. Štampan je u Državnoj štampariji u Sarajevu na bosanskom jeziku, ćirilicom i latinicom. Zaglavlje lista je jedan dan štampano ćirilicom, a drugi dan latinicom, dok su tekstovi u listu štampani izmiješano.

U početku je list imao službeni dio samo utorkom, četvrtkom i subotom, a kasnije svaki dan.

List *Narodno jedinstvo* bio je istovremeno i informativni dnevnik sa slijedećim gotovo stalnim rubrikama: Uvodnik, Iz unutrašnje politike, Iz našeg kraljevstva, Radiogrami, Gradske vijesti, Domaće vijesti, Trgovina i promet, Književnost i umjetnost, Podlistak, a kao poseban književni dodatak izlazili su Listići, koji su preimenovani u mjesečni dodatak lista pod imenom *Mjesečnik privrednog, društvenog i kulturnog života Drinske banovine*.

Administracija i uredništvo *Narodnog jedinstva* u početku su bili u zgradi Zemaljske vlade, a sredinom novembra 1918. godine su se preselili na drugi sprat zgrade Državne štamparije na Obali Stepe Stepanovića, ranijoj Apelovoj obali. Tu su ostali do kraja izlaženja lista, 1941. godine.

Prvi glavni urednik *Narodnog jedinstva* bio je profesor Milan Ćuković, a odgovorni urednik Jošo F. Ivanišević, raniji urednik *Sarajevskog lista*.

Nakon premještanja M. Ćukovića na mjesto direktora Velike gimnazije u Sarajevu, J. F. Ivanišević je, 20. decembra 1918. godine, postavljen za glavnog i odgovornog urednika lista. Na tom mjestu je ostao do broja 79, 28. septembra 1932. godine, kad uredništvo lista preuzima Jovan Palavestra, koji ga je uređivao do broja 27, 1. aprila 1941. godine.

Osim urednika, u redakciji i upravi lista još su bili: Antun Karaman, pomoćnik urednika, Sreten Škorović, administrator, Ljubo Ajduković, meter (prelamač), Teodor Škundrić, računopolagač i blagajnik, i Mustafa Džanić, služitelj.

U dnevnoj redakciji društvenih, kulturnih i nacionalnih događaja radili su: Hifzi Bjelevac,

poznati bosanski književnik, i Zagrepčanin Arsen Vencelidis. Stranu štampu je pratio Tuzlak Rude Štagljar, koji je donosio osvrte na međunarodnu političku situaciju. Od broja 28, 5. aprila 1941., list potpisuje Antun Karaman, koji ga uređuje do posljednjeg, 31. broja, 19. aprila 1941. godine, kad su objavljene naredbe Komandanta grada Sarajeva, njemačkog pukovnika Beckera.

Narodno jedinstvo je izlazilo kao dnevni list, osim nedjeljom i praznicima, do 1924. godine. Od tada do 1930. godine je izlazilo tri puta sedmično, zatim do 1941. godine dva puta sedmično, srijedom i subotom. U početku (do 1920. godine), list je objavljivao rubriku Službene vijesti, a kasnije je taj dio bio izdvojen u posebnom dodatku. Štampan je na 4, 6 ili 8 strana, a službeni dio i na više od 20 strana, ovisno o tome je li u njemu štampan neki obimniji službeni akt. Zbog finansijskih teškoća, 1933. i 1934. godine je izlazio samo službeni dio lista.

List *Narodno jedinstvo* je mijenjao i svoj podnaslov, zavisno od položaja Bosne i Hercegovine i njenih dijelova unutar zajedničke državne zajednice. Od Službenog organa Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu, pa Službenog organa Pokrajinske vlade za Bosnu i Hercegovinu, *Narodno jedinstvo* od 1. aprila 1928. godine postaje Službeni list samouprave sarajevske oblasti, da bi od 16. novembra 1929. godine postalo Zvanični organ Kraljevske banske uprave Drinske banovine. Izišlo je i nekoliko vanrednih brojeva lista (prilikom ulaska srpske vojske u Sarajevo, svečanog proglašenja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i sličnim prigodama).

Državna štamparija u Sarajevu, kao i u ranijem periodu, bila je i u ovo vrijeme najmodernije grafičko poduzeće u čitavoj Kraljevini Jugoslaviji. Sastojala se od sedam odjeljenja, i to: ručne slovoslagarnice, mašinske slagarnice, mašinarnice, knjigoveznice, ekspedicije, stereotipije i mehaničke radionice. Ručna slovoslagarnica je raspolagala velikim brojem ormara naslijeđenih iz ranijeg perioda i dopunjenih za bosanski (ćirilicom i latinicom) i slovenski slog, zatim

svih stranih jezika, staroslavenski, staro i novogrčki, turski i arapski i bosančicom.

Mašinska slagarnica je i dalje radila sa četiri najmodernije mašine za slaganje tipa Linotip, koji su bili opskrbljeni sa 16 magacina matrica i 31 kompletnim slogom svih vrsta slova.

Mašinarnica je bila opskrbljena sa 10 brzotisnih mašina, od kojih su četiri imale automatske aparate za ulaganje papira, a dvije dvoturne brzotisne mašine bile su u stanju izbaciti po 2.400 primjeraka otiska svake veličine na sat. Mašinarnica je raspolagala i sa dva Tiegla (manji strojevi za štampanje), te jednom mašinom za brončiranje i uređajem za lijevanje valjaka za štamparske mašine, a dvoturnim mašinama izrađivane su, između ostalog, slike u jednoj ili više boja.

Knjigoveznica je bila opskrbljena sa tri mašine za rezanje papira i obrezivanje knjiga, mašinom za rezanje kartona, sa po jednom mašinom za šivanje knjiga koncem i žicom, jednom mašinom za šivanje protokola sa žicom, tri mašine za šivanje brošura sa žicom, jednom mašinom za prelamanje papira i više raznih pomoćnih mašina i aparata. Nadalje, imala je uređaje za pozlatu sa mesinganim slovima i presom (Vergoldpresse) za izradu ukrasnih korica na knjigama.

Stereotipija je imala moderan aparat za izradu matrica i lijevanje te kotao za taljenje olova. Za uređivanje stereotipija služila je jedna kružna testera, jedna mašina za obrezivanje i urezivanje faseta te jedan aparat za presanje. U odjeljenju ekspedicije vršilo se prebrojavanje, pakiranje i otprema periodičnih publikacija, knjiga, zakona, školskih udžbenika, geografskih karata, slika i ostale produkcije državne štamparije. Mehanička radionica bila je tako opremljena i organizirana da su se mogle obaviti popravke svih mašina u Državnoj štampari.

U upravi Državne štamparije u Sarajevu bilo je u ovom razdoblju zaposleno 15 ljudi, od činovnika u računovodstvu do četiri tehnička upravnika i direktora Štamparije, a direktno na štamparskim poslovima radilo je ukupno 125 radnika, i to: 32 ručna slagača,

osam mašinskih slagača, 10 mašinista, jedan stereotiper, 18 knjigovezaca, jedan mehaničar, 27 pomoćnih radnika i 28 pomoćnih radnica.¹⁹

Produkcija Državne štamparije bila je zavidna. Osim službenog glasila Narodno jedinstvo, štampala je zvanični almanah-kalendar s istim imenom, *Školski glasnik*, *Polijski list*, *Službeni list Državnih željeznica Kraljevine Jugoslavije*, *Direkcije u Sarajevu*; *Zbornik zakona i naredaba*, nekoliko stotina hiljada školskih udžbenika i knjiga, izvještaje o godišnjim budžetima državnih prihoda i rashoda banovine i grada Sarajeva, rezultate popisa stanovništva i rezultate popisa stoke u Kraljevini Jugoslaviji i druge publikacije.

Neki od listova i zakona izlazili su na bosanskom jeziku, u dva izdanja uporedo, ćirilicom i latinicom.

Osim *Narodnog jedinstva*, u ovom periodu je u Banjoj Luci izlazio službeni list Vrbaske banovine pod imenom *Vrbaske novine*. Objavljivane su službene vijesti, napisi o političkim, prosvjetnim, kulturnim i privrednim prilikama u Vrbaskoj banovini.

Vrbaske novine su izlazile kao dnevni list, osim ponedjeljkom, na bosanskom jeziku, ćirilicom i latinicom. Štampane su u Štampariji braće Jakšić u Banjoj Luci.

Prvi urednik *Vrbaskih novina* bio je Matko Kumarić, zatim Božo Mitrović i Miloš Tomašević. Izlazile su od 1929. do 1941. godine, obično na četiri strane, na formatu 49x32 cm.

Službeni i drugi listovi koji su izlazili u ovom periodu, kao i ostala produkcija državne i drugih štamparija, predstavljaju prvorazredni historijski izvor novije bosansko-hercegovačke historije.

4. Državna štamparija i službeni listovi u periodu od 1941. do 1945. godine

Nakon kapitulacije vojske Kraljevine Jugoslavije u aprilskom ratu 1941. godine, Bosna i Hercegovina je ušla u sastav Nezavisne Države Hrvatske.

Ustaški general Slavko Kvaternik, koji je obavljao svu vrhovnu vojnu i državnu vlast

u NDH, imenovao je Dominika Bumbera opunomoćnikom za tisak na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Opunomoćenik Bumber imao je zadatak da na teritoriji BiH preuzme organizaciju novinstva i stavi pod svoju kontrolu sva štamparska i izdavačka preduzeća, da daje privremene dozvole za štampanje novina i da prethodno izvrši cenzuru listova čije je izlaženje odobrio. Privremeno odobrenje su morali dobiti svi listovi, kako oni koji su već postojali, tako i novopokrenuti.

Bumber je odobrio štampanje posljednjeg broja *Narodnog jedinstva* sa ranijim podnaslovom. List broj 31 je izišao 19. aprila na dvije strane. U njemu su objavljene samo dvije naredbe. Na prvoj stranici je objavljena naredba njemačkog komandujućeg generala kojom se građani upozoravaju da je Vrhovna komanda Jugoslavenske vojske potpisala kapitulaciju i da će svako lice koje upotrijebi oružje protiv njemačkih vojnika biti smatrano buntovnikom i odmah strijeljano.

Na drugoj stranici je objavljena naredba komandanta grada Sarajeva pukovnika Beckera o zabrani kretanja po gradu u trajanju od 20 sati do pet sati narednog dana, o predaji vatrenog oružja, municije i eksploziva Upravi policije u Sarajevu, o obaveznom otvaranju svih radnji i banaka.

Nadalje, građani su obaviješteni da kao platežno sredstvo još vrijedi jugoslavenski dinar u paritetu jedna njemačka marka naprema 20 dinara i njemačke državne novčanice Kreditne banke Njemačkog Reicha.

Ostalim tačkama ove naredbe, upozoravaju se građani da su Nijemci i Talijani pod naročitom zaštitom Njemačke vojne sile i da će svako njihovo ugrožavanje, kao i sabotaža njemačke vojne sile i njenih ustanova biti kažnjavani smrtnom kaznom.

Naredbe su štampane na bosanskom jeziku, latinicom i ćirilicom, i na njemačkom jeziku.

Ovim je list *Narodno jedinstvo* prestao izlaziti. Umjesto njega, započeo je sa izlaženjem *Službeni list Povjereništva za Bosnu i Hercegovinu Nezavisne Države Hrvatske* – *Amtsblatt*

des *Kommisariats für Bosnien und Herzegovina des Unabhängigen States Croatien*.

Prvi broj lista izišao je 26. aprila 1941. godine. Štampan je na hrvatskom jeziku, latinicom. Zaglavlje lista je štampano uporedo i na njemačkom jeziku, sve do broja 18, 25. maja. List je najčešće štampan na četiri strane, u formatu 40x29 cm. Izlazio je dva puta sedmično, srijedom i subotom. Štampan je u Hrvatskoj državnoj štampari Zagreb, podružnica u Sarajevu.

Urednik *Službenog lista* bio je Antun Karaman, posljednji urednik *Narodnog jedinstva*, a izdavač je bilo Poglavnikovo Povjereništvo za Bosnu i Hercegovinu. Izišlo je svega 36 brojeva. Posljednji broj je izišao 27. augusta 1941. godine, uz obrazloženje da list prestaje sa izlaženjem nakon podjele NDH-a na velike župe i da će svi službeni akti koji se odnose na velike župe u Bosni i Hercegovini biti objavljeni u tri službena državna glasila koja će izlaziti u Zagrebu.

To su: *Narodne novine*, službeni list Nezavisne Države Hrvatske, *Službeni glasnik*, službeni list Ministarstva nastave i bogoštovlja, te *Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske*.

Zakonskim uredbama, koje su objavljene od 28. aprila do 10. juna 1941. godine, osnovana je Hrvatska državna štamparija u Zagrebu kao državno poduzeće, a Državna štamparija u Sarajevu organizirana je kao njena podružnica. Ponekad je, umjesto Podružnica u Sarajevu, štampan naziv Državna štamparija u Sarajevu.

Podružnica Hrvatske državne štamparije u Sarajevu bila je smještena u zgradi štamparije na Obali Adolfa Hitlera, ranijoj Obali Stepe Stepanovića. Podružnicom je rukovodio Rudolf Zaplata, kao ravnatelj, i August-Dinko Tadić, kao njegov zamjenik.

Tadić je ujedno bio upravnik štamparskog odjeljenja Podružnice Hrvatske državne štamparije. Inače, bio je to najstariji službenik u štampariji. Radio je u njoj od 1900. godine.

Osim ravnatelja i njegovog zamjenika, u Podružnici Hrvatske državne štamparije u Sarajevu radilo je još 200 radnika i

službenika. Štamparija je bila opremljena sa četiri slagarske mašine tipa Linotip, moderno opremljenom strojarom s dva Windsbanta i s jednom Planetom te 10 brzotisnih mašina raznih tipova. Kao kuriozitet, u Štampariji je još uvijek radila mašina iz vremena prve bosanskohercegovačke državne štamparije. Radnici su je nazivali tahtarvanija.²⁰

U Podružnici Hrvatske državne štamparije, osim službenih novina, štampano je u ovom periodu više periodičnih publikacija: *Sarajevski novi list*, *Novi list*, *Glasnik Zemaljskog muzeja Nezavisne Države Hrvatske*, *Glasnik Islamske vjerske zajednice Nezavisne Države Hrvatske*, *Hrvatska pozornica*, zatim godišnji naredbenici i proračuni gradske općine Sarajevo, te veliki broj udžbenika za osnovne i srednje škole i knjige različitih žanrova.

5. Državna štamparija i službeni listovi u periodu od 1945. godine do danas

Nakon oslobođenja Bosne i Hercegovine i Sarajeva, 6. aprila 1945. godine, Hrvatska državna štamparija, podružnica u Sarajevu preimenovana je u Državnu štampariju Bosne i Hercegovine. Nastavila je sa radom u svojoj zgradi do 1951. godine, kad je preseljena u ulicu Ćemaluša. U zgradi koju je Zemaljska vlada namjenski sagradila 1909. godine za potrebe Državne štamparije, bila je smještena redakcija dnevnog lista *Oslobođenje*, a zatim i novoformirano štamparsko i izdavačko poduzeće pod imenom Veselin Masleša. Državna štamparija Bosne i Hercegovine se kasnije fuzionirala sa štamparskim i izdavačkim poduzećem Svjetlost. U Državnoj štampariji Narodne Republike Bosne i Hercegovine su štampane državne zvanične novine pod imenom *Službeni list Federalne Bosne i Hercegovine*. Uređivanje i izlaženje ovih službenih novina bilo je regulirano Pravilnikom o uređivanju i izdavanju *Službenog lista Federalne Bosne i Hercegovine*, kojeg je potpisao dr. Hamdija Čemerlić, ministar Pravosuđa Federalne Bosne i Hercegovine.

Prvi broj Službenih novina Federalne Bosne i Hercegovine izišao je 20. juna 1945.

godine. Novine su štampane na bosanskom jeziku, ćirilicom i latinicom. Izlazile su svakih 15 dana u formatu 30x21 cm. U početku izlaženja, *Službeni list Federalne Bosne i Hercegovine* (kasnije *Službeni list Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, zatim *Službeni list Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*) potpisivalo je Uredništvo lista.

Prvi direktori Državne štamparije, a ujedno i glavni i odgovorni urednici *Službenog lista* bili su književnici Zvonimir Šubić (1945.) i Hamid Dizdar (1946.) godine. Od 1946. godine pa do danas na tom mjestu su bili: Bekir Omersoftić (1946.-1947.), Fikret Dedić (1948.-1967.), Fadil Salihagić (1967.-1974.), Ranko Komnenović (1974.-1983.), Božidar Mičić (1983.-1991.) i Mehmedalija Huremović (1991.-2004.) godine.

Osim službenih novina, u Državnoj štampariji Narodne Republike Bosne i Hercegovine štampane su i slijedeće periodične publikacije: *Glasnik zemaljskog muzeja-Nova serija*, *Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine*, *Istorijsko-pravni zbornik*, *Medicinski arhiv*, *Prosvjetni list*, *Godišnjak biološkog instituta*, *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, *Brazda*, *Odjek*, *Zadrugar*, *Pregled*, *Narodni šumar*, *Ribarski list*, *Prosvjetni radnik*, *Poljoprivreda*, *Život i zdravlje*, *Sport*, *Omladinska riječ*, *Lovački list*, *Novo selo*, *Iz Sovjetske nauke*, *Vidik*, *Bilten odjeljenja za štampu pri Predsjedništvu Vlade NRBiH*, *Bilten Ministarstva građevina*, *Bilten Ministarstva industrije*, [Šesti]6. april, *Narodna uprava*. Osim novina i časopisa, štampane su mnoge brošure, zakonski akti i razne knjige.

Danas, kao državne službene novine Bosne i Hercegovine, izlazi list pod imenom *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, koji je direktni nastavak *Službenog lista Republike Bosne i Hercegovine* koji je izlazio od 1992. do 1997. godine.

U entitetima Bosne i Hercegovine izlaze: u Sarajevu, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine* (1994.-2004.), u Banjoj Luci, *Službeni glasnik Republike Srpske* (1992.-2004.) godine.

Bilješke:

- 1) Topal Osman-paša (1800.-1874.), postavljen je za vezira, a zatim za valiju Vilajeta bosanskog 1861., gdje je ostao do 1869. godine. Za to vrijeme je učinio mnogo: centralizirao je državnu upravu i uveo činovničku administraciju, formirao Vilajetsku skupštinu, u koju su birani predstavnici svih konfesija u Bosni i Hercegovini, izgradio i proširio veliki broj puteva za kolski saobraćaj (Sarajevo – Bosanski Brod; Sarajevo – Mostar – Dubrovnik, npr.), uveo poštanske i telegrafske linije, unaprijedio trgovačke veze s austrijskim zemljama, pokrenuo izgradnju velikog broja škola; u Sarajevu je sagradio rezidenciju-konak, bolnicu, stručne i srednje škole za sve konfesije, biblioteku i čitaonicu. Ličnim primjerom je djelovao na Bošnjake da školuju i žensku djecu – žensku školu Hadži Stake Skenderove pohađale su i njegove kćerke. Sagradio je porodičnu vilu u Sarajevskom polju, gdje je namjeravao živjeti nakon umirovljenja, a kasnije je kupio Dedaga Čengić i po njoj je ovaj dio Sarajeva nazvan Čengić-Vila.
- 2) Ignac Sopron (1821.-1894.), porijeklom Nijemac, koji je radio u Zemunu kao novinar, izdavač i štampar, upoznao se sa Osman-pašom 1858., dok je Osman-paša bio muhafiz grada Beograda.
- 3) Bosanski vjestnik je izlazio do 25. marta 1867. godine, jedanput sedmično (četvrtkom do broja 5, a dalje subotom), ćirilicom i prema novom, Vukovom pravopisu, na 8 strana i veličine 36x26 cm, prvih 25 brojeva, a od broja 26 na 4 strane većeg formata. Izišao je ukupno 51 broj i 2 vanredna broja. Dugo se smatralo da su sačuvani samo brojevi 1-25, koje posjeduje Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, i da je list izlazio samo 1866. godine. Tako je o ovom listu pisano u priručnicima i bibliografijama. Kasnije se saznalo za ostale brojeve prvog i brojeve drugog godišta, koje ima Biblioteka SANU u Beogradu. Uzgred, dok su se u Bosni i Hercegovini novine i udžbenici štampali Vukovim pravopisom, njegova upotreba u Kneževini Srbiji bila je zabranjena do sredine 1868. godine.
- 4) Jedna mala manastirska štamparija postojala je u Bosni, u manastiru sv. Đurđa u Donjoj Sopotnici kod Goražda; u njoj su od 1519. do 1523. štampane crkvene knjige, Psaltir i Molitvenik ili Trebnik.
- 5) U toku istraživanja bosanskohercegovačkih periodičnih publikacija, u fondovima Nacionalne i univerzitetske knjižnice Republike Slovenije sam otkrio jedan do sada nepoznati broj poluzvaničnog lista Bosna, broj 18. Do sada se smatralo da je izišlo 16 brojeva.
- 6) U Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine pronašao sam dodatke lista Bosna iz 1876. godine.
- 7) Kreševljaković, Hamdija, Štamparije u Bosni i Hercegovini za turskog vremena 1529.-1878. // Građa za povijest književnosti Hrvatske, sv. 9. - Zagreb: JAZU, 1920., str. 1.-41.; Memija, Minka, Bosanski vjesnici: počeci štampe kod bosanskih muslimana. - Sarajevo: El Kalem, 1996., str. 55.-67.
- 8) Mehmed Šaćir Kurtćehajić, rođen je u Bijelom Polju 1844. godine. Živio je i školovao se u rodnom gradu i kod oca, visokog sudskog činovnika. Osim uređivanja prvih bosanskih listova, bio je direktor Vilajetske štamparije, državni prevodilac i gradonačelnik Sarajeva. Obolio je od tuberkuloze i otputovao na liječenje u Beč 1872., gdje je ubrzo umro. Sahranjen je u istom groblju u Beču gdje je Ivan Frano Jukić, pionir bosanskohercegovačkog novinarstva. Ovaj zaslužni Bošnjak, najmlađi gradonačelnik Sarajeva, nema svoju ulicu u ovome gradu, niti bilo gdje u Bosni i Hercegovini. Više o njemu: Idrizović, Muris, Mehmed Šaćir Kurtćehajić. // Prilozi za orijentalnu filologiju, Sarajevo, 1967. godine, str. 353.-358.
- 9) Miloš Mandić, rođen je u selu Lipa kod Bihaća 1843. godine; završio je gimnaziju u Vinkovcima, a pohađao je i Veliku školu u Beogradu; radio je kao učitelj. Govorio je turski i njemački jezik, a dobro se služio grčkim, talijanskim i francuskim jezikom. Prevodio je sa turskog na bosanski i njemački jezik. Napisao je prve školske udžbenike u Bosni i Hercegovini, knjigu Turcizmi u bosanskom jeziku i druge. Umro je 1900. godine. Sahranjen je u Ilijašu. Više o njemu: Knežević, Nenad, Miloš Mandić : prvi bosanskohercegovački novinar. / Radio Sarajevo – Treći program, Sarajevo, 1982., str. 529.-535.
- 10) Eren, Ismail, Turska štampa u Jugoslaviji (1866-1966.). // Prilozi za orijentalnu filologiju, Sarajevo, 1967. godine, str. 359.-395.
- 11) Isti, str. 366.
- 12) Hamdija Kreševljaković tvrdi da je izišlo 38 brojeva Neretve, a Todor Kruševac oko 40 brojeva.
- 13) Memija, Minka, Bosanski vjesnici, str. 86.
- 14) Najpotpuniju bibliografiju ukupne produkcije vilajetskih štamparija dala je dr. Minka Memija u navedenoj knjizi, str. 101.-115.
- 15) Bajram-aga se iselio iz Bosne i Hercegovine u Istanbul 1908. godine, nakon aneksije Bosne i Hercegovine, a S. Stojanović i J. Petrović su umrli u Sarajevu.
- 16) Ivan V. Popović je rođen 1851. godine u Starom Bečeju, gdje je završio gimnaziju, a studij medicine u Beču. Još kao student je bio dopisnik raznih listova. Napisao je, 1880. godine, rječnik Deutsch-serbisches Conversations-Buch. Preveo je sa njemačkog jezika tri veće publikacije: Rusija na istoku od Benjamina Kalaja, Pouka mome sinu od Nere i Albanija od Đ. Đurkovića, a zatim mnoge radove Talocija, koji su objavljeni u Glasniku zemaljskog muzeja. Objavio je pripovijetke pod nazivom Raj bez Adama. Preveo je veliki broj pripovjedaka ruskih, francuskih, njemačkih i mađarskih autora i objavio ih u Sarajevskom listu. Pored toga, objavljivao je u raznim listovima Monarhije putopise i književno-kulturne podliste. Pisao je i školske udžbenike. Zemaljska vlada ga je odlikovala 1884. godine za udžbenik Zemljopis za naše škole. Do umirovljenja je uređivao Kalendar Bošnjak. Umro je u Sarajevu 26./13. juna 1915. godine. Sahranjen je na pravoslavnom groblju Koševo.
- 17) Temelji ovog zgradi položeni su 21. jula 1872., a u septembru 1873. godine tu je započela rad Vojna škola – Mektebi idadija. Ovu školu su osmanske vojne vlasti u Bosni organizirale po uzoru na srednje vojne škole u Francuskoj. Škola je sagrađena

i uz pomoć dobrovoljnih priloga imućnijih građana, čija su imena objavljivana u listu Bosna od 1872. godine. Uz školu bio je sagrađen i đački internat sa kuhinjom i kupatilima; u dvorištu škole su bila dva bunara, a školi je pripadala i uredno održavana bašča, koja je zapremala i dio koji sada zauzima park u pozadini zgrada Ministarstva vanjskih poslova i Predsjedništva Bosne i Hercegovine.

Među nastavnicima ove škole, koji su gotovo svi bili generalštabni oficiri, isticao se inženjerski juzbaša Mustafa-efendija, koji je đacima predavao crtanje. Ovaj otomanski oficir, porijeklom Anadolac, koji je u Parizu pohađao i slikarsku školu, bavio se portretiranjem. Izradio je portrete valije Topal Osman-paše i divizionog generala Čerkeza Ali-paše, komandanta Sarajeva. Zna se da je Mustafa-efendijinu sliku, koja je prikazivala Carevu džamiju i istoimeni most ispred nje, te jednu sliku nepoznatog sižea, koje su visile u kabinetu bosanskog valije u Konaku, priključio svojoj zbirci feldzaigmeister vojvoda Virtemberg, komandant XIII. korpusa austrougarske okupacione armije.

18) Sava, Nova zgrada Zemaljske štamparije u Sarajevu. // Sarajevski list, god. 32, br. 10 (24./11. januar 1909.), str. 1.-2; Anonim, Zemaljska štamparija u Sarajevu. // Sarajevski list, god. 4, br. 82 (18./6. septembra 1881.), str. 3; Anonim, Osvećenje temelja nove katoličke crkvice. // Sarajevski list, god. 4, br. 69 (19./7. august 1881.), str. 2.

19) Državna štamparija u Sarajevu. // Narodno jedinstvo : ilustrovani zvanični almanah-kalendar, god. 1(1930/31.), str. 449-500.

20) Anonim, 75 godina Državne štamparije. // Sarajevski novi list, god. 2, br. 211 (16. siječanj 1942.), str. 5.

Literatura:

1. Kreševljaković, Hamdija, Štamparije u Bosni i Hercegovini za turskog vremena (1529-1878). // Građa za povijest književnosti Hrvatske, sv. 9. - Zagreb: JAZU, 1920, str. 1-41.
2. Memija, Minka, Bosanski vjesnici : počeci štampe kod bosanskih Muslimana. - Sarajevo: El-Kalem, 1996.
3. Pejanović, Đorđe, Štamparije u Bosni i Hercegovini. - Sarajevo : Veselin Masleša, 1952.
4. Kruševac, Todor, Bosanskohercegovački listovi u XIX veku. - Sarajevo : Veselin Masleša, 1978.
5. Sokolović, Osman Asaf, Pregled štampanih djela muslimana Bosne i Hercegovine na srpsko-hrvatskom jeziku od 1878. do 1948. godine. Novine i časopisi u vremenu od 1878. do 1948. Sarajevo : Sarajevski grafički zavod, 1959.
6. Skarić, Vladislav, Sarajevo i okolina od najstarijih vremena do austrougarske okupacije. - Sarajevo, 1937.
7. Traljić, Seid, Prilog bibliografiji bosanskohercegovačke štampe. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske. - Zagreb, 1951., str. 59-80.
8. Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine 1850.-1918., tom 1. - Sarajevo : Institut za književnost, 1991.
9. Ademović, Fadil, Bosansko-hercegovačka štampa 1918.-1941. - Sarajevo : Nezavisna unija profesionalnih novinara BiH; Soroš media centar, 1998.

m

Summary

Mujo Košić

**PRINTING OFFICE, OFFICIAL AND SEMI-OFFICIAL GAZETTE
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE
PERIOD FROM 1866 TO 1945**

Printing office and official gazette exist in Bosnia and Herzegovina for over 138 years. Although the official gazettes are usually printed and published, as it was the case with the gazette in Bosnia and Herzegovina, with the specific purpose and concept in mind (to publish the official acts of the state - constitution, laws, appointments and transfer of the military and civil servants and official acts by the local authorities), they also served as the means of informing the public. In Bosnia and Herzegovina, they presented something more as they were sometimes the only means of information during longer periods of time. The printing office and official printing also helped the development of the journalism in Bosnia and Herzegovina, which was one of the foundations of the culture and education in the entire country.

In addition, the pages of the papers *Bosna* from 1866, *Neretva* from 1876, *Bosansko-Hercegovacke novine* from 1878 and *Narodno jedinstvo* from 1918 to pages of *Sluzbeni list Federalne Bosne i Hercegovine* from 1945 introduce to us the emperors, valis, pashas, premiers, parliamentarians, military and civil chiefs, reis-ul-ulemas, archbishops, metropolitans, ministers, mayors, bankers, school principals, educators and doctors who were the leaders of their time. They also introduced to us their works - constitutions, laws, decrees, directives, book of rules, agreements, budgets, statutes, school curriculums, educational norms and other legal and sub-legal acts. They speak volumes of the continuity of the state and continuity of the legal institutions and legal system in Bosnia and Herzegovina, from the time of the Ottomans through today.

The official gazettes also follow the political, social, economic, cultural, health and other aspects of the life and development of Bosnia and Herzegovina. All of this has made the official gazettes and the entire production of the state printing office, an inexhaustible and first grade historical source for recording the history of Bosnia and Herzegovina from the middle of XIX through XX century.

موجز

مويو كوشتيتش

**المطبعة الحكومية والجرائد الرسمية وشبه الرسمية
في البوسنة والهرسك من 1866 – 1945 م**

توجد المطبعة الحكومية والجرائد الرسمية في البوسنة والهرسك منذ 138 عاماً، وبالرغم من أن جميع الجرائد الرسمية، بما فيها الجرائد الرسمية في البوسنة والهرسك، كانت تصدر لأغراض وبأشكال محددة ومتناهية الدقة (نشر الوثائق الحكومية الرسمية كالدستور، والقوانين، وقرارات تعيين المسؤولين العسكريين والمدنيين وتقلاتهم، وكذلك القرارات الرسمية لأجهزة الإدارة المحلية)، إلا أنها كانت تمثل أداة إعلامية عامة. كانت الجرائد الرسمية في البوسنة والهرسك تعني أكثر من ذلك بكثير، وهذا ليس لمجرد أنها كانت تعتبر لفترات طويلة الأداة الإعلامية الوحيدة، بل لأن المطبعة الحكومية والمطبوعات الرسمية كانت النواة التي نشأ منها العمل الصحفي في البوسنة والهرسك الذي يمثل أحد أسس الثقافة العامة والتعليم في الدولة.

إضافة إلى ذلك، فإن صفحات جريدة "بوسنة" التي بدأت بالصدور سنة 1866 م، وصحيفة "نيريتفا" لعام 1876 م، وكذلك "جريدة البوسنة والهرسك" لعام 1878 م، وصحيفة "الاتحاد الشعبي" لعام 1918 م، وصحيفة "الجريدة الرسمية لفدرالية البوسنة والهرسك" لعام 1945 م، كانت تقدم لنا الملوك، والولاة، والباشوات، ورؤساء الحكومات والبرلمانات والمجالس الشعبية، والقيادات العسكرية والمدنية في الدولة، ورؤساء العلماء، وزعماء الكنائس، والوزراء، ومحافظي المدن، ورؤساء البنوك، والمدراء، والمربين في المدارس، والأطباء، وغيرهم من الزعماء والوجهاء، إضافة إلى دساتير الدولة، والقوانين، والقرارات، والتوجيهات، والأنظمة، والاتفاقيات، والميزانيات، والأنظمة الأساسية، والمناهج والبرامج التعليمية، والقواعد التربوية، وغيره من القوانين والأحكام. إن هذه الصحف تتحدث عن الدولة والحقوق، والمؤسسات القانونية والنظام الحقوقي في البوسنة والهرسك منذ العهد العثماني إلى اليوم. كما أن الجرائد الرسمية تتابع الجوانب السياسية والاجتماعية والاقتصادية والثقافية التعليمية والصحية وغيرها من مجالات الحياة في البوسنة والهرسك. ولذا فإن الجرائد الرسمية وكل ما صدر عن المطبعة الحكومية من مطبوعات تعتبر منهلاً تاريخياً لا ينضب، ومصدراً ممتازاً لكتابة تاريخ البوسنة والهرسك من منتصف القرن التاسع عشر إلى منتصف القرن العشرين.